

антисоциального, противоправного поведения студентов. Студенты должны усвоить, то что нарушения правил поведения на территории университета повлекут за собой серьезную ответственность вплоть до исключения из вуза. К сожалению, работа в этом направлении ведется крайне недостаточно. Вопиющие факты курения а туалетах и опоздания на экзамены пока еще имеют место. Поэтому в вузе следует создать такие условия, которые формировали бы высокую правовую культуру у будущего специалиста. При это очень важна роль идеи единства педагогов, кураторов и студентов.

Многие ученые считают, что становление личностного в человеке - это процесс длительный, пока он не усвоит всю систему гуманитарных ценностей. И поэтому предлагают выделить три этапа нравственно-правового становления. Так на первом этапе студент овладевает шкалу морально-правовых ценностей. На этом уровне срабатывает механизм внушения: "Надо делать так, как поступает большинство". Это, как правило, происходит на первом курсе. На втором этапе уже осознаются моральные и правовые ценности и нормы. Это доказывает своим поведением студент второго курса. На третьем этапе уже формируется убеждение о необходимости соблюдения всех норм и правил.

Таким образом, нравственно-правовое воспитание студентов в его много аспектной теоретико-методологической характеристики представляет собой актуальную социально педагогическую проблему, требующую активизацию творческого потенциала педагогической общественности на поиски ее эффективного решения. Это является важным фактором и необходимым условием формирования нравственно-правовой культуры будущего специалиста.

Сложность проблемы состоит в том, что на современном этапе развития Казахстанского общества состоянис нравственного сознания людей в том числе и студенчества, представляет собой глубоко противоречивую картину, в которой тесно переплетаются как негативные, так и позитивные процессы и явления. Это означает, что новая ситуация в стране по-новому заставила взглянуть на вечные проблемы морали и нравственности, увидев глубокую противоречивость реалий современной жизни.

* * *

Осы мақалада автор жоғарғы оку орындырында білімді жақсарту мәселесіне ерекше мән береді, себебі осы уақытта бұл бағытқа жеткіліксіз көңіл болінуде.

* * *

In given article the author turns a close attention on a formation humanization at the higher school, on what the insufficient attention is now paid.

ТҮРІК ТІЛІН ОҚЫТУДА КЕЗДЕСЕТІН МӘСЕЛЕЛЕР

Шадкам З.

Әл-Фараби атындағы Қазақ үлттық университеті
Zubeyde ag@hotmail.com

Қазақстанда түрік тілінің үретілуі 1992 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ үлттық университеті Шығыстану факультетінде Түрік тілі мен әдебиеті бөлімінің ашылуынан бастау алды. Кейінрек Қазақстанның үлттық және басқа да жоғары оку орындарында жеке мамандық немесе екінші шет тілі ретінде ағылшынша-турікше секілді мамандықтар болып үретіле бастады. Әр істің бастамасы қын болатыныңдай түрік тілі оқытылуының бас кезінде де бізде кейбір мәселелер мен киындықтар кездесті. Олардың кейбірі әлі шешім таптай келе жатыр деп айтуымызға болады. Бұл мәселелерді жалпы екі топқа бөліп төмендегідей көрсете аламыз:

1) Оқулықтардың, оку құралдарының және мамандардың жеткіліксіздігі

Бұл тақырып аясында Қазақстанда түрік тілін шет тілі ретінде үретуде кездесетін мәселелерді төменде кейбір бөлімдерге бөліп көрсетуге тырысамыз:

-Түрік тілі оқытылатын бөлімдердің қазақ тілді немесе орыс тілді топтар болып екіге болінуы, соған байланысты түрік тілінің шет тілі ретінде үретуде қолданылатын әдістердің, дерек көздер мен әдебиеттердің дұрыс және сәйкес таңдалмауы. Мысалы, қазақ тілді топтардың түрік тілін үйрену барысында фонетикалық түргыдан кейбір дыбыстардың айтылуын игеруде киындықтардың кездесуі (g, ç, c, i, i, y, e) сияқты дыбыстардың жиі жиі қате айтылуы, түрік тілінде кейбір жалғаулардың қазақшадан өзгеше болуы. Мысалы: барыс септігі түрік тілінде -a, -e болса, қазақ тілінде -fa, -ge, -ka, -ke түрінде. Осындай кездерде екі тілдің бір бірімен жақын туыс тіл болуы тіл үйрену процесінде

шергі жасайды деп ойлаймыз. Себебі қазақ және түрік тілдерінің фонетикалық айырмашылықтардан басқа грамматикалық топталуы және жіктелуі де бір бірінен айрықша.

Ал орыс тілді топтарда жағдай мұлдем басқа. Орыс тобында студенттер қазақ тілінің менталитетімен бейтаныс болғандықтан оларға түрік тілін үйретуде мұлдем басқа өдіс, күрал материалданылуы тиіс. Бірақ білгенімізше, әр екі топқа да осы күнге дейін бірдей оку құралы және өдіс данып келеді.

- Жоғарыда айтылған мәселелер әр екі бөлім үшін бөлек оку құралы, пән бағдарламасы мен қажет етеді. Алайда жалпы алғанда біз барлық бөлімдерге де бір өдіс пен пән бағдарламаларын жатамыз. Түрік тілін үйретуде қолданылатын құралдарға қатысты мәселелердің бірі – шылдардың бір белгінің Ресейде басылған және орыс тілінде дайындалған құралдар немесе шаптар, ал екінші белгінің Түркияда басылған және түрік тілінде дайындалған дерек көздерінің шаптуы. Ешқайсысы да Қазақстанға сәйкес өзірленген құрал болып табылмайды. Ресейде дайындалған шаптар Ресейге және орыс тілді ортаға арнағы, Түркияда дайындалған кітаптар мен оқулықтар шапса, Түркияда яғни түрік тілінде сөйлейтін ортадағы шетелдіктерге арнағы жасалған кітаптар. Ал болсақ оларды Қазақстанда түрікше сөйлемейтін ортада қолданудаңыз. Түркияда шетелдік студент еркінен тыс үнемі тілдік тәжірибе жасауға мәжбүр. Себебі Түркияда түрік тілінде сөйлейтін ортада жүреді және үйренген сөздерді сабактан соң көшеде, дүкенде, әр түрлі ортада бірден қолдану түркіндігіне ие, сабакта қолданылатын құралдар да осы жағдайға сәйкес дайындалған. Бірақ Қазақстанда түрік тілін үйренетін студенттердің мұндай мүмкіндігі болмағандықтан жиған-терген шапмін оку орны қабыргаларынан тыс жерлерде қолдана алмайды. Сол себепті бұл студенттерге және Түркияда оқитын студенттерге бірдей оқулықтарды қолдану дұрыс емес деп ойлаймыз.

- Тіл – мәдениеттің айнасы. Шет тілін үйренген кезде сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін де үйренеміз. Біз дүниені, тіршілігімізді, өмірімізді сөйлейтін тіліміз арқылы көріп түснінетін, түсіндіреміз. Демек бір-бірінен өзгеше тілде сөйлейтін адамдардың дүниетанымдары, өмір формалары, түсініктепері мен ойлау жүйелері де өзгеше болады. Шет тілін оқытуда қолданылатын куралдарын дайындау кезінде бұл ерекшеліктерді қамтитын мәдениет факторы назардан тыс шапмауы тиіс. Тек грамматикалық тақырыптарды үйрету арқылы тіл үйретудің сәтті бола алмайтыны шапан анық. (Соңғы жылдары жасалған лингвомәдени ғылыми зерттеулердің нәтижесі бұл мәселенің шындылығын дәлелдейді.)

- Қазақстанда түрік тілі оқытушыларына қатысты кейбір кемшіліктер түрік тілін оқытуда мәселесінің бар екендігін көрсетеді. Бұл оқытушыларды бірнеше топқа бөле аламыз: 1-Бағытшылікіт қамтитын топ: Олар Қазақ университеттерінде Түрік тілі мен әдебиеті бөлімдерінде 4 жыл түрік тілінен білім алғаннан кейін оқытушы болып қызмет атқаратындар (оларды қысқа мерзім болса Түркияда болғандар немесе мұлдем болмағандар деп екіге бөле аламыз). 2- Түркияда 5-6 жыл шаптары білім алған оқытушылар. Бұл оқытушылардың өздерін біліктіліктерін дамытуда, шапкашаларын өрі қарай жетілдіруде және түрік тіліне байланысты жаңа енбектерге қол жеткізулерінде шапындықтардың болуы түрік тілін үйретуге және онын сапасына тікелей әсерін тигізеді.

-Түрік тілін шет тілі ретінде үйрететін оқытушылардың түрік тілі мен мәдениеті туралы студенттердің талаптарын бірінші орынға қоймауы.

-Түрік тілі оқытушыларының өздері де түрік тілі мен мәдениеті туралы жеткілікті білімге ие болмауы,

-Түрік тілін үйретуде оқытушылар арасында ортақ және заманауи әдістің болмауы,

-Оқытушылардың көп белгі өз ана тілінің құрылымын, дыбыстық ерекшеліктерін, жалпы шаптама грамматикасын жеткілікті түрде білмеуі,

-Қазақстанда білім жүйесінің оқытушыларға ғылыми жұмыс пен зерттеу жасау мүмкіндігін шаптап емес қын болуы,

-Оқытушылардың жалақысының төмен болуы, оларды материалдық киындықтарға әкеліп шаптап, мұның білім беру сапасына тікелей болымсыз әсер етуі,

-Адамдар арасындағы жеке байланыстардың және жеке бас пайдаларын ойлаудың білім беру шаптама жүйесінде әсер етуші маңызды факторға айналуы, нәтижесінде қажетті мамандар емес қажетті таныс шаптамалар жұмысқа алынуы,

-Бастық пен қол астындағылары арасында қалыптасқан Кеңес Одағы заманындағы жүйенің шаптама күнге дейін күшін жоймаганы,

-Осыған байланысты сапалы мамандардың орнына саланы толығымен менгермеген педагогикалық кадрлардың оқытушы болып қызмет атқаруы білім беруде, оның ішінде шет тілін үйретуде сапаны төмөндөтетін факторлар ретінде есептеуге болады деп ойлаймыз.

2) Түрік тілін үйретудің міндеті мен мақсатының түсініксіздігі:

1990 жылдардың басында Қазақстанда түрік тілінің мамандарының мүлдем болмауы, оку құралдары мен окулықтардың тапшылығы, түрік тілін шет тілі ретінде оқытатын арнаулы бағдарламалардың болмауы сияқты жағдайлар көп деген қындықтар туғызды. Бірақ осы қындықтар өлі күнге дейін шешім таптай келе жатқаны да рас. Бұл жағдай, өкінішке орай, Қазақстанда түрік тілін үйретілуіндегі міндет мен мақсаттың нақтыланбауына және анықталмағандығына байланысты бүтінгө дейін оның маңыздылығы мен қажеттілігіне назар аударылмай отыр.

1992 жылдан соң біз (казақ халқы) түрік еліне жеке сүйіспеншілік және қызығушылық негізінде жақындастып түрік тілін үйреніп, оқып және үйрете, оқыта бастадық. Түрік тілі мен әдебиеттің болімі университетімізде қажетті негізгі сала болып ашылуына қарамастан, бір мамандық немесе білім ретінде емес тіл курсы ретінде жұмыс атқарғанын көрге болады. Сондықтан да, түрік курстарында оқытылатын қандай да бір шет тілі сияқты университеттерімізде түрік тілін үйретіп және оқытып жатырмыз. Себебі түрік тілі өлі жаппай жұмыс табу үшін, күнкөріс көру үшін жағдайда тараған тіл ретінде оқытылып жатыр. Ойымызша тіл курстарында түрік тілін бір жыл үйренип шығуға болады. Түркияда басып шығарылған Hıtit кітаптары 1 жылдық тіл курстары арнайы жасалған кітаптар, ал осы кітаптар барлық университеттерімізде дерлік Түрік тілінің болімдерінде Базалық түрік тілі сабактарында негізгі оку құралы ретінде 4 жыл бойы қолданылады. Осы жағдайда қазіргі нарықтық экономика үғымы бойынша университет бітірген студенттерде жекеменшік жұмыс орындарында хатшы немесе аудармашы болып жұмысқа тұрады. Бір жұмыс орнында немесе фирмада хатшы болмаса аудармашы қызметін атқару үшін 1 жылдық тіл курсын барып тіл үйрену ме, өлде 4 жыл университетте түрікше үйрену дұрыс па деген сұрақтар туындауда.

1990 жылдары Кеңес Одағының құлдырауынан кейін үзак уақыт бойы байланыстары үзіншілік кеткен екі халықтың (казақ және түрік) арасында саяси, діни, тарихи, мәдени және т.б. байланыстар жасалды. Қазақтарда түрік тіліне деген үлкен әуестік қызығушылық пайда болады. Осы әуестік қызығушылық нәтижесінде қазіргі кезде Қазақстанның барлық облыстарындағы Қазақ-турецкі лицейлері, Қожа Ахмет Яссави атындағы, Сұлеймен Демирел атындағы халықаралық университеттерде және жеке университеттердің ашылуымен қатар Қазақ университеттерінде де Түрік тілі мен әдебиеттің болімдері ашылды.

Қазақстанда түрік тілін үйретуде кездесетін негізгі мәселелердің бірі түрік тілін үйретуде мақсаты мен міндеттінің нақты қаралмағандығын жоғарыда көрсетуге тырыстық. Түрік тілін шет тіл ретінде оқыту тәсілдері мен мәселелерін шешу мақсатымен Түркияда өр түрлі ғылыми жұмыстар, зерттеулер, симпозиумдар және конференциялар өткізіледі. Осы жиындарда тек қана Түркияда түрік тілінің шет тілі ретінде үйретілуіне байланысты мәселелер қаралып, басқа елдерде түрік тілінің шет тілі ретінде үйретілуінде кездесетін жағдайлар назардан тыс қалуда. Қазақстанда көп жылдар бойы Түркияда және Ресейде дайындалған окулықтарды, материалдарды пайдаланып келе жатырмыз.

Баяндамамызда Түркиядан тыс түрік тілінің шет тілі ретінде оқытылуында кездесіп отырып мәселелер туралы айтқымыз келді. Қазақстанда Түрік тілі мен әдебиеті бөлімлерінің ашылуында бастап кездесіп отырган мәселелер; қазақ тілінде окулықтардың, оку құралдарының, кітаптардың және белгілі бір оқыту өдісі мен тәсілдің жоқ болғаны. Қоладынылып жатқан кітаптардың орындағанда және Ресей баспаларынан, орыс тілшілері тарапынан жасалған кітаптар болып табылады. Бір қатары да түрікше және Түркияда жасалған кітаптар.

Қазіргі кезде Қазақстанның бірнеше университетінде TÖMER баспаларынан шығатын "Yeni Hıtit" кітаптары қолданылады. Бұдан бұрынғы жылдарда: Türkçe öğreniyoruz, adım adım Türk, yabancılara için Türkçe, Türkiye Türkçesi сияқты кітаптарды Базалық түрік тілі пәнінде қолданған. Егер осы кітаптардың барлығының ішкі мазмұндарына қарасақ, олардың Түркиядан тыс жерлерде түрік тілін оқытындарға арналмағанын байқаймыз.

- "Yeni Hıtit" кітаптары Турция шекарасының ішінде түрік тілін оқығысы келеп шетелдіктерге арнылып жасалған болса да Қазақстан университеттерінде қолданылып жатыр. Мұғалімдер осы кітапты қолдану өдістері туралы қандай да бір мәліметі болмай сыныптарда оны қолдануда. Егер Турция тарапынан жасалған бір оқу құралы қолданылса оның қолданылуы, мазмұн және өдістері туралы түрік тілі үстаздарына бөлек курс және мәлімет берілуі қажет. Сондағанда түрік тілін үйрету сапасының артатынына сене аламыз.

- Қазіргі кезде Қазақстанда түрік тілін үйрену жалпы алғанда күнделікті өмірде және жағында түрік фирмаларында жұмыс таба алу мақсатымен қызықтыруды және түрік тілін оқыту мақсаты осыны тудыруды. Олай болса, түрік тілі курстарында және қысқа мерзімді, қыскартылған курстарда да үйретіледі. Университеттеріміздегі Түрік тілі бөлімдерінде академиялық кадрлардың болуы түрік тілінің ғылыми жағынан зерттелуінде және жоғарғы деңгейде оқытылуында болатын мәселелердің бірі болып табылады.

Қазіргі кезеңде түрік тілін үйрену қалай да болса бір түрік фирмасында жұмыс табу үшін тілді төрненен білмей, үйренбей сөйлесіп, тіл табыса алатындаған деңгейде болуы ғана түрік бөлімдерінің басты мақсатына айналып отыр. 20 жыл ішінде түрік тілі саласында ауқымды бір жұмыстың болмауы осының айғағы деп ойлаймыз.

Мақаламыздың сонында, Қазақстанда түрік тілін оқыту жөне үйретуде назар аударылатын кейір маңызды жайыттарға тоқталайық:

-Түрік тілінің Қазақстанда кең тараған бір тіл мәртебесіне ие болып бара жатқанын университеттерде және ТОМЕР тіл орталығында күн өткен сайын окушылардың көп болуынан байқауға болады. Бірақ түрік тілін оқытудағы басты мақсатымыз түрік тілін кең тараған тілге айналдыру ма?

- Егер жауабымыз болымды болса, университеттерде 4 жыл бойы осы тілді оқыту немесе окуяға қонымды болып санала ма?

- Университеттердегі түрік тілі бөлімдерін қолдан, неге түрік тілінің мәртебесін кең тараған тіден ғылыми және зерттеу тілі мәртебесіне дейін көтермейміз?

-Түрік тілін кең тараған тіл деңгейінен бір ғылыми сала, мамандық дәрежесіне көтеру керек деп ойлаймыз. Себебі 4 жыл бойы университетте оқып үйренілетін тілдік қабілет жеке тіл курстарында 6 ай мен 1 жыл көлемінде үйретілетін тілдің деңгейімен бірдей болмауы керек. Сондықтан жоғары оку орындарында өсіреле түрік тілі мамандықтарында түрік тілі ғылыми және азамдік деңгейде бөсекеге түсे алатындағы болып үйретілуі керек деп ойлаймыз.

Тірек сөздер: түрік тілін үйрету, әдістері, қуралдары.

Әдебиеттер тізімі

1. Akiş, İ. "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ile ilgili Ana Sorunlar". Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yeni Çalışmalar. 8. Dünyada Türkçe öğretimi Sempozyumu Bildirileri. Ankara Üniversitesi Basimevi.2010.Ankara.
2. Ayaz, H. Ve Akkaya, A. "Yabancılara Türkçe öğretiminde Yeni Çalışmalar". Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yeni Çalışmalar. 8. Dünyada Türkçe öğretimi Sempozyumu Bildirileri. Ankara Üniversitesi Basimevi.2010.Ankara.
3. Savaş Yelok, V. ve Kaan Büyükkiz, K. "Türkçe Şgrenen Yabancıların Okuma sırasında Yapıtları Hatalar Üzerine Tespitler". Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yeni Çalışmalar. 8. Dünyada Türkçe öğretimi Sempozyumu Bildirileri. Ankara Üniversitesi Basimevi.2010.Ankara.
4. Shadkam, Z. "Türkçe'nin yabancı Dil Olarak öğretiminde Dil-Kültür ilişkisi". 2. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-öğretimini Kurultayı Bildiri özetleri. Tübıtak- Ankara Üniversitesi Yayımları. 2009. Ankara.

* * *

В данной статье рассматриваются основные проблемные моменты, их причины и пути разрешения встречающихся проблем в процессе преподавания турецкого языка в учебных заведениях Казахстана.

* * *

«The main problems of teaching Turkish as a foreign language in Kazakhstan» № In this article discusses the main points of concern, their causes and ways to solve problems encountered in the process of teaching the Turkish language in universities and institutions of the Kazakhstan

СТУДЕНТТЕРДІҢ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМЫТУ

Абдевахитова Г.Н., Тілеужанова Г.Т.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Gulbanu_a@mail.ru, Gulhan_74@mail.ru

Ұлттық тіл – әр халықтың өзіне тән ой – санасының парасатты бүкіл болмыс – тіршілігі мен сезім – түйсігін үрпақтан-үрпаққа жеткізетін құралы.

Қазіргі уақытта қазак тілі – Қазақстанның мемлекеттік тілі. Біріншіден қазақ халқының салт-дастыруі мен тұрмысын, әдет-ғұрпын мәдениетін, тарихын білуге жол ашты, екіншіден көпүлттықтың қарым – қатынасындағы өндірістік әрі тұрмыстық қажеттілікті іске асыруға, халықтардың достық қарым-қатынасын дамытуда.

«Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде» деп Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, қазақ тіліне ерекше көңіл бөлінеді. Мерзімді баспасөз беттерінен белгілі болғандай баспасөз сауаттылығы мәселесін жетілдіре беру ісіне ерекше қарқын берілді. Тілдік мәтін жасаудың ең жанды да өнімді, аяқ басқан сайын кездесіп отыратын кең өрісті түрі – сөйлеу тіліміз. Алуан түрлі мамандықтар өкілдерінің радио, теледидар, ақпарат құралдары арқылы қунбек-қун ауызекі айттып жататын хабарларынан жүртшылық қаншалықты тілдік ләззат, үлгі-өнеге алады. Сондай-ақ сөйлеу мәнеріміз, кідірістеріміз тіліміздің артикуляциялық базасы дағдысына, дәстүріне сай ма деген сияқты